ANALIZA HOTĂRÂRII CtEDO DE CONSTATARE A ÎNCĂLCĂRII ART. 2 ȘI 3 DE CĂTRE REPUBLICA MOLDOVA PRIN APLICAREA TORTURII, CARE A DETERMINAT MOARTEA DEȚINUTULUI

ANALYSIS OF THE ECtHR DECISION ON VIOLATION OF ART. 3 BY THE REPUBLIC OF MOLDOVA THROUGH THE APPLICATION OF TORTURE, WHICH CAUSED THE DEATH OF THE DETAINEE

CZU: 341.645.5:[343.255:343.821](478)

DOI: https://doi.org/10.59295/ssdoed2024.27

Veronica POZNEACOVA[1]

ABSTRACT. *The application of torture represents a serious violation of human rights. The absolute prohibition of the application of torture, inhuman and degrading treatment is stipulated in universal and regional standards. The prohibition of the application of torture is regulated by art. 3 of the European Convention on Human Rights. However, after the ratification of the European Convention of Human Rights by the Republic of Moldova on 12 September 1997, the application of torture to the persons in state custody remains one of the most frequently found violations of art. 3. So, the application of ill-treatment remains a systemic problem within criminal justice. In the study we analyze the decision on the case Cantanagiu vs. Republic of Moldova application no. 13013/11 of 15 February 2011 decision 24 March 2020, in which the European Court of human rights found violation by the Republic of Moldova of art. 3 by applying torture to the applicant and his brother, which led to the death of his brother and the non-investigation of the application of ill-treatment by the authorities. The importance of this decision is manifested in the finding of violation of art. 2 and 3 of the Convention by the application of torture, which caused death to the detainee. In this study, we analyze the conclusions of the High Court, the negative obligations of the state, determined by the provisions of art. 2 and 3 of the Convention, examine the positive obligations of the authorities, which are manifested in the efficient and effective investigation of the reported violations, as well as the analysis of the importance of this decision in the realization of the rights of victims of torture in the Republic of Moldova.*

Keywords: *torture, victim, malpractice, non-investigation, criminal trial*

REZUMAT. *Aplicarea torturii reprezintă o încălcare gravă a drepturilor omului și a interdicției absolute de aplicare a torturii, tratamentului inuman și degradant stipulată în standarde universale și regionale. Interdicția aplicării torturii este reglementată în art. 3 din Convenția Europeană a Drepturilor Omului. Cu toate acestea, începând din 12 septembrie 1997, data ratificării Convenției de către Republic Moldova, maltratarea persoanelor în custodia statului rămâne una din cele mai des constatate încălcări ale art. 3, ceea ce subliniază faptul că aplicarea relelor tratamente rămâne a fi o problemă sistemică în cadrul justiției penale. În cadrul studiului ne propunem să analizăm decizia pe cauza Cantaragiu c. Republicii Moldova cerere nr.* ***13013/11*** *din 15 februarie 2011*

[1] Veronica POZNEACOVA, Consultant principal, Direcția combaterea discriminării, Consiliul pentru egalitate, Masterand Universitatea de Stat din Moldova, ORCID ID: 0000-0003-0762-5049, veronicapozneacova@gmail.com

decizie 24 martie 2020, în care Curtea Europeană a Drepturilor Omului a constatat încălcarea de către Republica Moldova a art. 3 prin aplicarea torturii față de reclamant și fratele acestuia, care a determinat decesul fratelui lui și neinvestigarea aplicării relelor tratamente de către autorități. Importanța acestei hotărâri se manifestă prin constatarea încălcării art. 2 și 3 din Convenție prin aplicarea torturii, care a determinat moarte deținutului. În cadrul studiului dat, ne propunem să analizăm constatările efectuate de către Înaltă Curte, obligațiile negative a statului, determinate de prevederile art. 2 și 3 din Convenție, examinarea obligațiilor pozitive ale autorităților, care se manifestă prin investigarea eficientă și efectivă a încălcărilor semnalate, cât și analiza importanței acestei hotărâri în realizarea drepturilor victimelor torturii în Republicii Moldova.

Cuvintele-cheie: *tortura, victima, malpraxis, neinvestigare, proces penal*

Introducere

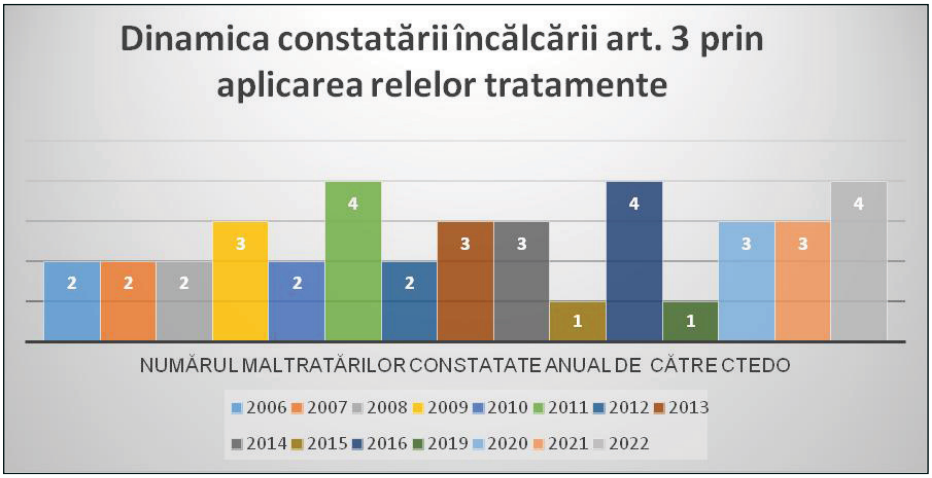
De la ratificarea Convenției Europene a Drepturilor Omului de către Republic Moldova la data de 12 septembrie 1997, maltratarea persoanelor în custodia statului rămâne una din cele mai des constatate încălcări ale art. 3. Din 186 de condamnări ale Republici Moldova pentru încălcarea interdicției de aplicare torturii, tratamentului inuman și degradant, aplicarea relelor tratamente fața de persoane în custodia statului a fost constatată în 42 de cazuri, care constituie 22,58% din numărul total al condamnărilor pentru încălcarea art. 3 din Convecție. Aplicarea maltratărilor, violenței fizice și psihice, a torturii „clasice" sau a celei sub forma de spânzurarea Palestiniană, cu regret, rămâne o problemă sistemică în cadrul justiției penale din Republica Moldova.

Aplicarea relelor tratamente fața de persoanele în custodia statului de către autorități a fost constatată de către Curtea Europeană a Drepturilor Omului în următoarele cauze: Cauza Corsacov c. Moldovei cererea nr. 18944/02, hotărâre din 4 aprilie 2006 definitivă din 04/07/2006[1], Cauza Boicenco c. Moldovei cererea nr. 41088/05, hotărâre din 11 iulie 2006 definitivă din 11/10/2006[2], Cauza Pruneanu c. Moldovei cererea nr. 6888/03, hotărâre din 16 ianuarie 2007 definitivă din 23/05/2007[3], Cauza Colibaba c. Moldovei cererea nr. 29089/06 hotărâre din 23 octombrie 2007 definitivă din 23/01//2008[4], Cauza Victor Saviţchi c. Moldovei cererea nr. 81/04, hotărâre din 17 iunie 2008 definitivă din 17/09/2008[5], Cauza Levinţa c. Moldovei cererea nr. 17332/03 hotărâre din 16 decembrie 2008 definitivă din 16/03/2009[6], Cauza Breabin c. Moldovei cererea nr. 12544/08 hotărâre din 7 aprilie 2009 definitivă din 07/07/2009[7], Cauza Gurgurov c. Moldovei cererea nr. 7045/08 hotărâre din 16 iunie 2009 definitivă din 16/09/2009[8], Cauza Buzilov c. Moldovei cererea nr. 28653/05 hotărâre din 23 iunie 2009 definitivă din 23/09/2009[9], Cauza Parnov c. Moldovei cererea nr. 35208/06 hotărâre din 13 iulie 2010 definitivă din 13 septembrie 2010[10], Cauza I.D. c. Moldovei cererea nr. 47203/06 hotărâre din 30 noiembrie 2010 definitivă din 11/04/2011[11], Cauza Bisir și Tulus c. Moldovei cererea nr. 42973/05 hotărâre din 17 mai 2011[12], Cauza Ipate c. Moldovei cererea nr. 23750/07 hotărâre din 21 iunie 2011[13], Cauza Taraburca c. Moldovei cererea nr. 18919/10 hotărâre din 6 decembrie 2011[14], Cauza Pascari c. Moldovei cererea nr. 53710/09 hotărâre din 20 decembrie 2011[15], Cauza Sochichiu c. Moldovei ce-

rerea nr. 28698/09 hotărâre din 15 mai 2012[16], Cauza Struc c. Republicii Moldova cererea nr. 40131/09 hotărâre din 4 decembrie 2012[17], Cauza Ipati c. Republicii Moldova cererea nr. 55408/07 hotărâre din 5 februarie 2013[18], Cauza Iurcu c. Republicii Moldova cererea nr. 33759/10 hotărâre din 9 aprile 2013 definitivă din 9 iulie 2013[19], Cauza Gorea c. Republicii Moldova cererea nr. 6343/11 hotărâre din 23 iulie 2013[20], Cauza Buhaniuc c. Republicii Moldova cererea nr. 56074/10 hotărâre din 28 ianuarie 2014[21], Cauza Ciorap c. Republicii Moldova (Nr. 4) cererea nr. 14092/06 hotărâre din 8 iulie 2014[22], Cauza Bulgaru c. Republicii Moldova cererea nr. 35840/09 hotărâre din 30 septembrie 2014 definitivă din 30/12/2014[23], Cauza Doroseva c. Republicii Moldova cererea nr. 39553/12 hotărâre definitivă din 28/07/2015[24], Cauza Morgoci c. Republicii Moldova cererea nr. 13421/06 hotărâre din 12 ianuarie 2016, definitivă din 12.04.2016[25], Cauza Cazanbaev c. Republicii Moldova cererea nr. 32510/09 hotărâre din 19 ianuarie 2016[26], Cauza Caracet c. Republicii Moldova cererea nr. 16031/10 hotărâre din 16 februarie 2016[27], Cauza Ciorap c. Republicii Moldova (Nr. 5) cererea nr. 7232/07 hotărâre din 15 martie 2016[28], Cauza Prepeliţa c. Republicii Moldova cerere nr. 50799/14 hotărâre din 3 decembrie 2019[29], Cantaragiu c. Republicii Moldova cerere nr. 13013/11 din 15 februarie 2011 decizie 24 martie 2020[30], Cauza Mîţu c. Republicii Moldova cerere nr. 23524/14 hotărâre din 30 iunie 2020 definitivă din 30/09/2020[31], Cauza D. c. Republicii Moldova cerere nr. 25397/09 hotărâre din 8 decembrie 2020[32], Cauza Trocin c. Republicii Moldova nr. 23847/19 cerere nr. 23847/19 din 12 aprilie 2019, decizie din 16 martie 2021, finală din 16 iunie 2021[33], Cauza Maier c. Republicii Moldova cerere nr. 7816/13 hotărâre din 13 iulie 2021[34], Cauza Armeanu și Vacarciuc c. Republicii Moldova cerere nr. 47861/12 hotărâre din 30 noiembrie 2021[35], Cauza Mătăsaru c. Republicii Moldova cerere nr. 20253/09 hotărâre din 1 februarie 2022[36], Cauza Cretu c. Republicii Moldova cerere nr. 24737/15 hotărârea din 1 februarie 2022[37], Cauza Canuda c. Republicii Moldova cerere nr. 4670/16 hotărârea din 17 mai 2022[38], Cauza Straisteanu și Agachi c. Republicii Moldova cerere nr. 9204/08 hotărârea din 1 februarie 2022[39].

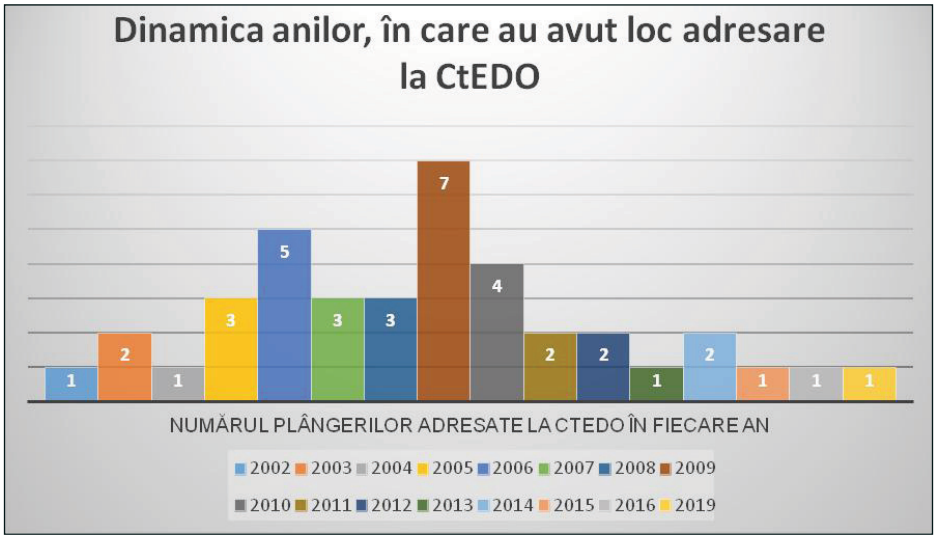
Analizând dinamica constatării încălcării art. 3 prin aplicarea relelor tratamente, trebuie să remarcăm faptul că cele mai multe încălcări au fost constatate în anii 2011, 2016 și 2022. În acești ani au fost constatate câte 4 încălcări ale art. 3 prin aplicarea maltratărilor în custodia statului. Câte 3 încălcării au fost constatate de către Înaltă Curte în anii 2009, 2013, 2014, 2020, 2021. Considerăm oportun să analizăm tendințele în dinamica hotărârilor de constatare a art. 3 de CtEDO. După anul 2009 se atestă o creștere semnificativă a numărului hotărârilor, ceea ce este determinat de examinarea plângerilor de aplicare a relelor tratamente în timpul evenimentelor din 2009. În anii 2017-2018 nu a fost adoptată nici o hotărâre de constatare a încălcării art. 3 prin aplicarea relelor tratamente de către autorități. În prezent, se atestă o creștere a numărului hotărârilor de constatare a maltratării persoanelor în custodia statului, ceea ce arată o tendință negativă.

Diagrama 1. Dinamica constatării încălcării art. 3 prin aplicarea relelor tratamente

Evaluând dinamica anilor, în care a avut loc depunerea plângerilor la CtEDO, observăm că cel mai mare număr de plângeri a fost adresat în anul 2009, fiind recepționate 7 plângeri, ceea ce este determinat de examinarea aplicării relelor tratamente de către colaboratorii organelor de drept în legătura cu evenimentele din 7 aprilie 2009. În prezent, anual este înregistrată câte o plângere de aplicare a relelor tratamente, în perioada 2017-2018 nefiind înregistrată nici o plângere, pe baza căreia până în prezent a fost emisă o hotărâre de constatare a încălcării art. 3 prin aplicarea relelor tratamente. Diminuarea numărului plângerilor atestă implementarea reforme și schimbări pozitive în sistemul de justiție. Cu toate acestea, organele, care activează în domeniul combaterii torturii trebuie să investigheze eficient și efectiv toate plângerile recepționate pentru a preveni constatarea încălcării art. 3 de către CtEDO.

Diagrama 2. Dinamica anilor, în care au avut loc adresare la CtEDO

În cauza Cantaragiu c. Republicii Moldova cerere nr. ***13013/11*** din 15 februarie 2011 decizie 24 martie 2020 [30], Curtea Europeană a Drepturilor Omului a constatat încălcarea de către Republica Moldova a art. 3 prin aplicarea torturii față de reclamant și fratele acestuia, care a determinat decesul fratelui lui și neinvestigarea aplicării relelor tratamente de către autorități.

Circumstanțele de fapt.

Reclamantul și fratele lui au fost arestați și deținuți, fiind învinuiți în comiterea unui omor în anul 2005 în penitenciarul din Cahul. În timpul detenției sale, reclamantul a fost internat în spital cu un diagnostic de sindrom decompensat postcomoție. Ulterior, el a depus o plângere în care a invocat aplicarea relelor tratamente în custodia statului. Procurorul a emis refuzul de pornire a urmăririi penale, stabilind că nu a fost comisă nici o infracțiune, iar materialele dosarului au fost nimicite peste 5 ani. La 30 octombrie 2005, fratele reclamantului (fost campion moldovean de judo junior, care avea 21 de ani în perioada când s-au produs evenimentele) s-a plâns personalului penitenciarului de dureri de cap și dureri în regiunea epigastrică. În noaptea de 30 spre 31 octombrie 2005, fratele reclamantului a primit asistență medicală urgentă de mai multe ori. În jurul orei 5 dimineața, la 1 noiembrie 2005, un echipaj de ambulanță l-a dus pe fratele reclamantului la spital în stare de comă, după ce acesta a decedat la data de 3 noiembrie 2005. Ulterior a fost pornit un dosar penal pentru malpraxis, iar raportul autopsiei a indicat faptul că fratele reclamantului a suferit o traumă abdominală, care a determinat ruptură a duodenului. Nu au fost identificate probele, care confirmau maltratarea fratelui reclamantului, ceea ce a determinat suspendarea dosarului penal[30, § 5-12]. Ulterior, în procesul de judecarea dosarului penal privind comiterea unui omor de către reclamant, fratele și tatăl acestui, Curtea Supremă de Justiție a constatat aplicarea relelor tratamente fața de ei în custodia statului, instituind prezumția aplicării relelor tratamente, neexaminarea maltratărilor și obținerea probelor prin aplicarea torturii. Cu toate acestea, Curtea de Apel l-a condamnat pe reclamant la 12 ani de privațiune de libertate, decizia, care a fost menținută de către Curtea Supremă de Justiție[30, § 16, 18-20].

Principii generale art. 2 dreptul la viață.

Curtea reiterează că art. 2 reprezintă una din prevederile fundamentale din Convenție, care, în timp de pace, nu admite derogări în baza art. 15. Împreună cu Articolul 3, acesta garantează una din valorile de bază în societățile democratice, care formează Consiliul Europei[30, §28]. Printre normele Convenției, pe care CtEDO le consideră fundamentale, articolul 2 ocupă un loc special, deoarece protejează dreptul la viață, fără de care exercitarea oricăror drepturi și libertăți garantate de Convenție ar fi iluzorie[40, p. 42-52]. În mod incontestabil, dreptul la viață apare ca unul esențial în sistemul drepturilor și libertăților fundamentale apărate prin Convenția Europeană în materie pentru că, fără consacrarea și protejarea efectivă a

acestui drept, protecția celorlalte drepturi ar rămâne fără obiect. Este evident că dreptul la viață reprezintă condiția esențială a posibilității exercitării tuturor drepturilor și libertăților fundamentale[41, p. 104-105].

Dreptul la viață reprezintă un drept fundamental al persoanelor. Dacă individul ar putea fi lipsit în mod arbitrar de dreptul său la viață, toate celelalte drepturi ar deveni iluzorii. Acest drept este garantat în toate instrumentele drepturilor omului, la nivel internațional sau regional. Caracterul fundamental al dreptului rezultă și din faptul că acesta nu permite derogări: nu poate fi negat chiar și în „timp de război sau de alt pericol public, care amenință viața națiunii", cu toate că „decesele care rezultă din acte licite de război" nu constituie încălcări ale dreptului la viață (art.15 parag. 2). Acest fapt însă nu presupune că dreptul la viață nu poate fi limitat, așa cum rezultă din conținutul parag. 2 art. 2 din Convenție[42, p. 32].

Făcând referire la importanța fundamentală a dreptului la viață, Curtea trebuie să supună orice eventuale ingerințe în Articolul 2 din Convenție celui mai prudent și minuțios control, luând în considerare nu doar acțiunile agenților statului, dar și toate circumstanțele aferente[42, p. 32]. În jurisprudența sa, Curtea a concluzionat că excepțiile prevăzute în art. 2 alin. (2), pot fi interpretate ca privare intenționată de viață, dar în realitate nu o constituie. Art. 2 alin. 2 nu determină circumstanțele în care este permis omorul intenționat al unei persoane, dar descrie situațiile în care este posibilă utilizarea autorizată a forței, care poate duce la privarea de viață ca un rezultat neintenționat[42, p.191]. Specificul acestei prevederi se rezumă la caracterul excepțional al recurgerii la excepțiile menționate la art. 2 alin. (2). În acest caz, Curtea analizează posibilitatea evitării privării de viață a persoanei prin realizarea unor acțiuni din partea colaboratorilor statului. În cazul în care privarea de viață nu a fost unicul scenariu posibil și autoritățile au putut implementa alte acțiuni, care nu ar determina privarea de viață a persoanei, CtEDO va constata violarea art. 2. Cele mai multe dintre cazurile examinate de Curte, în care se pretinde încălcarea art. 2, implică folosirea forței în lupta împotriva terorismului[42, p. 32].

Pentru înțelegerea cauzelor care justifică provocarea morții unei persoane, este necesară înțelegerea noțiunii esențiale de „recurgere absolut necesară la forță", care a fost explicată de jurisprudența CtEDO. Primul criteriu precizat de Curte, în acest sens, este acela potrivit căruia, pentru existența unei recurgeri justificate la forță, necesitatea utilizării forței trebuie analizată în mod strict și imperativ în raport cu împrejurările care determină în mod normal statul să apeleze la mijloacele coercitive ca „o condiție necesară într-o societate democratică"[43]. Al doilea criteriu [44, p.50] este cel al proporționalității dintre mijloacele utilizate și scopul urmărit prin recurgerea la forță[45].

În acest context, Înaltă Curte a subliniat faptul că persoanele aflate în custodie sunt într-o poziție vulnerabilă, iar autoritățile sunt obligate să le protejeze. În consecință, în cazul în care un individ este luat în custodia poliției într-o stare bună de sănătate, dar se constată prezența leziunile corporale la momentul eliberării, statul este obligat să pre-

zinte o explicație plauzibilă cu privire la modul în care acele leziuni au fost provocate. Obligația autorităților de a justifica tratamentul unei persoane aflate în custodie este iminentă mai ales în cazul în care acea persoană decedează[30, §28].

Prin urmare, se subliniază responsabilitatea autorităților pentru viața și sănătatea persoanelor aflate în custodia statului. Această determina apariția obligațiilor pozitive, care se referă la asigurarea condițiilor materiale de detenție, ce nu lezează demnitatea umană și corespund standardelor minime stabilite în standardele internaționale și legislația națională, acordarea asistenței medicale calitative, la nivelul general pe țară, respectarea drepturilor persoanelor condamnate și prevenirea aplicării violenței de către codeținute sau autorități. Moartea unei persoane în detenție, care a fost sănătoasă în momentul privării ei de libertate, determină necesitatea argumentării de către autoritățile a acțiunilor întreprinse pentru a preveni decesul condamnatului, în special în cazul în care pe corpul persoanei sunt prezente leziuni corporale. Imposibilitatea de a proba proveniența acestora determină instituirea prezumției aplicării relelor tratamente, iar sarcina de a proba neaplicarea acestora aparține autorităților.

Aprecierea Curții

Înaltă Curte a instituit prezumția aplicării relelor tratamente fața de fratele reclamantului, bazându-se pe următoarele: 1. fratele reclamantului, fost campion la judo, care avea doar 21 de ani în acea perioadă, era în stare bună de sănătate atunci când a fost luat în custodia statului; 2. acesta s-a stins din viață ca urmare a ruperii duodenului, ceea ce reprezintă un semn clar al aplicării relelor tratamente; 3. autoritățile nu au oferit o explicație plauzibilă a modului, în care au fost cauzate leziunile corporale a victimei. Prin urmare, prezumția instituită nu a fost răsturnată[30, §29].

Prin urmare, prezența prezumției de aplicare a relelor tratamente, care nu a fost combătută de către autorități, analizată împreuna cu moartea fratelui petiționarului în custodia statului a determinat constatarea faptului că statul este responsabil pentru decesul victimei, respectiv a avut loc violarea art. 2 din Convecție sub aspect material[30, §30].

În altă ordine de idei, menționăm că încălcarea art. 2 sub aspect procesual s-a manifestat prin faptul că nu a avut loc o investigație oficială a aplicării relelor tratamente fața de fratele reclamantului, în afara de dosar penal pe malpraxis, ineficiența căruia a fost constatată de către Curtea Supremă de Justiție; pornirea dosarului penal cu o întârziere de o lună, care nu a fost argumentată de careva circumstanțe; neaudierea persoanelor responsabile pentru conducerea urmăririi penale a victimei, bazându-se pe afirmații autoincriminătoare a reclamantului[30, §31-33]. Prin urmare, autoritățile nu au realizat obligații pozitive de a examinat eficient, complet, obiectiv toate circumstanțele morții persoanei în custodia statului și nu au verificat versiunea decesului acestui a urmare a aplicării relelor tratamente, în pofida originii violente a vătămărilor corporale a acestuia, ceea ce a determinat constatarea încălcării art. 2 sub aspect procesual.

Principii generale art. 3 dreptul de a nu fi supus torturii, tratamentului inuman și degradant

Înaltă Curte a remarcat faptul că art. 3 din Convenție garantează una din valorile fundamentale ale societăților democratice. Interzicerea torturii și a tratamentului sau a pedepselor inumane ori degradante reprezintă o valoare a civilizației, strâns legată de respectarea demnității umane. Spre deosebire de majoritatea prevederilor materiale din Convenție, Articolul 3 nu permite excepții și nicio derogare de la acesta nu este permisă în baza Articolului 15 § 2, nici chiar în situația în care o urgență publică amenință viața națiunii[30, §41-45].

Acest articol are o importanță crucială în cadrul drepturilor omului și al justiției în Europa și în întreaga lume, protejând fiecare individ împotriva tratamentelor inumane, degradante sau torturii, indiferent de circumstanțele în care se află. Există câteva motive cheie pentru care Articolul 3 este considerat deosebit de important:

1. Drepturile fundamentale. Articolul 3 afirmă principiul fundamental că toți oamenii au dreptul la demnitate umană și la un tratament adecvat, subliniind că nicio situație sau justificare nu poate permite încălcarea acestui drept fundamental.

2. Interzicerea torturii și tratamentelor inumane. Articolul 3 stabilește clar interdicția absolută a torturii, tratamentelor inumane și degradante, reglementând că aceste acțiuni nu pot fi tolerate în nicio circumstanță, inclusiv în cazuri de război, terorism sau amenințări la adresa securității naționale.

3. Protecția împotriva abuzurilor guvernamentale. Articolul 3 protejează cetățenii împotriva abuzurilor comise de către autoritățile guvernamentale sau colaboratorii organelor de drept previne și împiedică utilizarea forței excesive, torturii sau tratamentelor degradante de către autoritățile statului.

4. Standardul global în domeniul drepturilor omului. Articolul 3 reprezintă un standard global în domeniul drepturilor omului, influențând dezvoltarea legislației naționale și a tratatelor internaționale de protecție a drepturilor omului. În acest context, art. 3 reprezintă un pilon al jurisprudenței internaționale și este privit ca o bază pentru tratarea demnă și respectarea drepturilor fiecărui individ.

În general, Articolul 3 al CEDO subliniază importanța respectării demnității umane și a tratamentului corect și uman al fiecărui individ, exercitând un rol esențial în promovarea drepturilor omului și în asigurarea că nicio persoană nu este supusă tratamentelor inumane, degradante sau a torturii în societate.

Afirmațiile cu privire la rele tratamente contrare art. 3 trebuie susținute prin probe corespunzătoare evaluate conform standardului probatoriu „dincolo de orice dubiu rezonabil”,. Cu toate acestea, probele respective pot rezulta din coexistența unor inferențe suficient de puternice, clare și concordante sau a unor prezumții de fapt necontestate similare[30, §41-44]. Prin urmare, Înaltă Curte poate constata încălcarea art. 3 sub aspect materiale în următoarele 3 cazuri: 1. Prezența probelor dincolo de orice dubiu rezonabil, situația în care reclamantul are probele incontesta-

bile, care probează aplicarea relelor tratamente, tratamentului inuman și degradant fața de dânsul. Aceste cazuri sunt prezente relativ rar, în special în cazul aplicării torturii "clasice", reclamantul având certificate medicale, din care rezultă survenirea vătămărilor corporale în custodia statului; 2. "coexistența unor inferențe suficient de puternice" descrie situația, în care Înaltă Curte este în imposibilitatea stabilirii exacte a originii vătămărilor corporale ale reclamantului, totuși analizând probele indirecte, precum locul aflării reclamantului, acordarea acestuia asistenței medicale, registrele de ieșire și intrare in instituția penitenciară, alte probe prezentate conchide că a fost încălcat în art. 3 din Convenție; 3. prezența unor prezumții de fapt, care se manifestă prin următoarele aspecte: a) persoana s-a aflat în custodia statului, b) a suferit vătămările corporale sau c) art. 3 a fost încălcat prin altă modalitatea, iar autoritățile nu au prezentat probele, care combat versiunea reclamantului.

Cu privire ultimul aspect, Înaltă Curtea a precizat că, în cazurile în care evenimentele sunt în totalitate sau în mare parte de competența exclusivă a autorităților, precum în cazul persoanelor aflate sub controlul lor, vor apărea prezumții grave de fapt cu privire la vătămările corporale suferite în timpul în care persoana se află în custodia statului. În aceste cazuri, sarcina probei revine Guvernului, care trebuie să ofere o explicație satisfăcătoare și convingătoare prin prezentarea de probelor, care combat versiunea reclamantului despre evenimentele în cauză. În lipsa acestei explicații, Înaltă Curte poate adopta concluzii defavorabile Guvernului. Acest lucru este justificat prin faptul că persoanele aflate în custodia statului se află într-o poziție vulnerabilă, iar autoritățile sunt obligate să le protejeze[30, §45].

Prezumția aplicării relelor tratamente poate fi aplicată în situații variate, cum ar fi condiții de detenție, calitatea asistenței medicale, aplicarea relelor tratamente în custodia statului, etc.. Prin urmare, dacă o persoană poate demonstra că există un risc serios de aplicare a relelor tratamente într-o anumită situație, autoritățile trebuie să întreprindă măsuri rezonabile pentru a evita sau preveni aplicarea relelor tratamente. Prezumția aplicării relelor tratamente nu semnifică faptul că aceste tratamente au avut loc, ci că există un risc pentru drepturile și demnitatea persoanelor în custodia statului. Acest concept determină responsabilitatea autorităților de a asigura că nicio persoană nu este supusă tratamentelor inumane sau degradante în orice circumstanță. Prezumția aplicării relelor tratamente contribuie la protejarea drepturilor omului și la menținerea standardelor de tratament uman în orice circumstanță, subliniind importanța demnității umane și a tratamentului corect pentru toate persoanele. În plus, rolul prezumției de aplicare a relelor tratamente se rezumă la inversarea sarcinii de probă, care îi revine Guvernului, ci nu reclamantului. La prezentarea versiunii proprii a evenimentelor, care au avut loc și a probelor pertinente de către reclamant, apare obligația pozitivă a statului de a prezenta probele, care combat versiunea reclamantului, prezentând contraargumente pentru a dovedi că încălcarea drepturilor omului nu a avut loc.

Analizând aspect procesual al art. 3, Înaltă Curte a remarcat faptul că obligația de a efectua o anchetă eficientă pe baza plângerilor de aplicare a tratamentului con-

trar art. 3, la care reclamanții au fost supuși în custodia statului, este bine stabilită în jurisprudența Curții Europene. În plus, statul trebuie să acorde despăgubirile reclamantului sau, cel puțin, posibilitatea de a solicita și a de a primi despăgubiri pentru prejudiciul suferit ca urmare a aplicării relelor tratamente. Cu toate acestea, în cazurile aplicării intenționate a relelor tratamente, încălcarea art. 3 nu poate fi eliminată numai prin acordarea despăgubirilor victimei. În caz contrar, autoritățile ar putea limita răspunderea lor la cazurile de aplicarea intenționată a relelor tratamente prin acordarea despăgubirilor, fără implementarea măsurilor eficiente pentru urmărirea penală și aplicarea pedepsei penale fața de făptuitori, ceea ce ar determina posibilitatea prezenței abuzului de drepturile persoanelor în custodia statului creând impunitatea virtuală și determinând ineficiența practică a interdicției generale și legale de aplicare a torturii, tratamentului inuman și degradant, împotriva importanței fundamentale ale acesteia[30, §46-48].

Prin urmare, latura procesuală a art. 3 include două aspecte definitorii: 1. investigarea cazului de aplicare a relelor tratamente în cadrul justiției penale; 2. acordarea despăgubirilor victimelor aplicării relelor tratamente. Aceste două aspecte nu trebuie să fie poziționate separat și nu înlocuiesc unul pe altul. Sancționarea colaboratorului organului de drept pentru aplicarea relelor tratamente fără acordarea despăgubirilor victimei contravine standardelor determinate de art. 3 din Convenție, victima fiind în drept să primească o satisfacție echitabilă pentru încălcarea dreptului de către reprezentanții statului. În același timp, simplă acordare a despăgubirilor victimei fără pornirea urmăririi penale a făptuitorului determină formarea impunității și prezența abuzului din partea colaboratorii organului de drept, care devin încrezuți în faptul că aceștia nu vor fi supuși urmăririi penale pentru aplicarea relelor tratamente. Pornind de la cele expuse mai sus, considerăm oportun să subliniem importanța fundamentală atât a laturii penale, cât și a celei civile, care împreună formează remediul efectiv disponibil la nivel național.

Aprecierea Curții

Aplicând pripirile enunțate supra în speța, Înaltă Curte constată că Curtea Supremă de Justiție a constatat în mod direct o încălcare a art. 3 din Convenție în privința reclamantul, prin maltratarea acestuia în timpul detenției și investigarea ineficientă a maltratării lui. Astfel, Curtea Europeană consideră că a stabilit, în lumina documentelor prezentate, care confirmă prezența vătămărilor corporale provocate în timpul detenției și a deciziilor Curții Supreme, că reclamantul a fost supus relelor tratamente în custodia statului[30, §49]. CtEDO a determinat cu exactitate faptul că reclamantul a fost supus maltratărilor în timpul detenției lui, ceea ce reprezintă încălcarea Convenției sub aspect material.

În pofida constatării aplicări relelor tratamente fața de reclamant de către CSJ, nu a avut loc o anchetă penală pornită pentru investigarea infracțiunii de aplicare a torturii, fiindcă procurorul a emis refuz de pornire a urmăririi penale la 17 mai 2007

și nici o investigație nu a fost pornită posterior. În pofida faptului că CSJ în decizia adoptată în anul 2010 a constatat aplicarea maltratărilor fața de reclamant, procurorul a dispus încetarea urmăririi penale la 26 octombrie 2011, nefiind pornit un alt dosar penal pe baza maltratării reclamantului. Din contra, autoritățile au decis să distrugă documentele, care s-au referit la verificarea inițială a plângerii reclamantului. Înaltă Curte consideră că inacțiunea autorităților, care constă în incapacitatea acestor de a încerca efectiv să elucideze evenimentele, care au determinat aplicarea relelor tratamente fața de reclamant este uimitoare. Curtea Europeană nu poate să nu concluzioneze că comportamentul autorităților reprezintă o ignorare directă a obligațiilor lor în temeiul Convenției, ceea ce a pus în pericol capacitatea lor de a investiga acest dosar în mod corespunzător în viitor[30, §49].

Constatăm că încălcările majore ale art. 3 sub aspect procesual s-au manifestat prin faptul că autoritățile naționale, și anume CSJ au constatat aplicarea relelor tratamente fața de reclamant în custodia statului, cu toate acestea, nu a fost pornit un dosar penal pentru elucidarea tuturor circumstanțelor cauzei, iar documentele privind plângerea inițială a reclamantului au fost distruse. Aceste aspecte arată ignorarea de către autorități a obligațiilor pozitive sub aspect procesual, care reies din prevederile art. 3 din Convenție și se rezumă la obligația de desfășurare a unei anchete oficiale, în cadrul căreia sunt examinate complet, obiectiv și imparțial probele, fiind desfășurate acțiuni procesuale, precum audierea victimei, a martorilor, cercetarea la fața locului, efectuarea expertizei medico-legale etc.. În cazul dat, organul de urmărire penală nu a întreprins nici o acțiune pentru a elucida contextul în care fața de reclamant au fost aplicate relele tratamente și pentru a stabili colaboratorul sau colaboratorii organelor de drept, care l-au maltratat.

Pornind de la cele expuse mai sus, Înaltă Curte a constatat că autoritățile naționale nu și-au îndeplinit obligațiile pozitive de a investiga acuzații grave de aplicare a relelor tratamente, ceea ce determină faptul că reclamantul a păstrat statutul de victima a art. 3, fiind constatată încălcarea art. 3 din Convenție sub aspect material și procesual[30, § 52-53].

Executarea hotărârii. Departamentul de Executare a Deciziilor a Curții Europene a Drepturilor Omului a calificat cauza Cantaragiu c. Republicii Moldova ca fiind un caz repetitiv, făcând partea dintr-o serie de alte cauze similare printre care: Levinta v. the Republic of Moldova , Ciorap v. the Republic of Moldova (No. 5) , Bulgaru v. the Republic of Moldova , Eduard popa v. the Republic of Moldova , Pascari v. the Republic of Moldova , Breabin v. the Republic of Moldova , Tcaci v. the Republic of Moldova , Gurgurov v. the Republic of Moldova , D. v. the Republic of Moldova , Trocin v. the Republic of Moldova. În cauza Cantaragiu c. Republicii Moldova reclamantului a fost achitată satisfacție echitabilă, nefiind implementate alte măsuri pentru prevenirea încălcărilor ulterioare. Respectiv, această hotărâre este neexecutată.

Importanța hotărârii Cantaragiu c. Republicii Moldova

Hotărârea Cantaragiu c. Republicii Moldova reprezintă un exemplu de aplicare a torturii "clasice" cu scopul de obținere a declarațiilor autoincriminătoare aplicate fața de prevenit învinuit în comiterea infracțiunii grave, maltratare care a determinat moartea acestea. Statul a încălcat obligațiile pozitive și negative, care reies din prevederile Convenției, și anume obligație negativă de a se abține de la aplicarea relelor tratamente și obligație de a se abține de la privare de dreptul la viață a persoanei și obligații pozitive de a asigura respectarea drepturilor omului în custodia statului, acordarea asistenței medicale calificate persoanelor în detenție, investigarea maltratări în cadrul dosarului penal și tragerea la răspundere penală a colaboratorilor, care aplică tortura, tratament inuman și degradant.

Specificul acestei hotărâri se rezumă la faptul că este una din două hotărâri pronunțate contra Republicii Moldova, în care a fost constatată încălcarea art. 2 și art. 3, situație similară fiind prezentă în cauza Eduard Popa c. Republicii Moldova cerere 17008/07 decizia din 12 februarie 2013[46]. Constatarea încălcării simultane a două articole fundamentale, care formează nucleul dur al Convenției Europene a Drepturilor Omului și reprezintă valorile de bază a societății democratice a fost determinată de aplicarea relelor tratamente, care au condus la moartea victimei, ceea ce a fost calificat de Înaltă Curte ca încălcarea dreptului la viață și aplicarea relelor tratamente fața de reclamant, ceea ce reprezintă încălcarea art. 3. Gravitatea acestor încălcări s-a manifestat prin faptul că în ambele cazuri autoritățile nu a desfășurat o investigație oficială pentru a determina circumstanțele de fapt, a stabili colaboratorul/colaboratori, care au comis aceste infracțiuni și trage la răspunderea penală pe infractori. Moartea reclamantului a fost examinată în cadrul dosarului de malpraxis, în pofida faptului că prezența componențe de infracțiune, care reglementează aplicarea torturii, tratamentului inuman și degradant a fost una evidentă. Calificarea eronată a infracțiunii din start a determinat imposibilitatea stabilirii circumstanțelor de fapt și tragerea la răspunderea penală a vinovaților. Aplicarea torturii fața de reclamant nu a fost investigată din cauza emiterii de către procuror a refuzului de pornire a urmăririi penale, care nu a fost desfășurată nici după constatarea aplicării relelor tratamente de către CSJ. Prin aceste încălcări au fost ignorate standardele internaționale și obligație de respectare a drepturilor fundamentale absolute reglementate de către Convenție Europeană. Hotărârea Cantaragiu c. Republicii Moldova subliniază faptul că fenomenul torturii și a relelor tratamente nu a fost eradicat complet din sistemul de drept, fiind prezente cazuri de abuz de către colaboratorii organelor de drept, care, cu părere de rău, rămân neinvestigate.

Recomandări.

Procuraturii

1. Efectuarea unui control riguros asupra investigării cazurilor de aplicare a relelor tratamente.

2. Lupta cu impunitate a colaboratorilor organelor de drept prin elaborarea metodologiilor de examinare a cazurilor de aplicare a relelor tratamente.

3. Elaborarea ghidului privind evaluarea calității procesului penal desfășurat pe baza comiterii infecțiunii de tortură.

Ministerului Afacerilor Interne

1. Transmiterea mesajului clar "zero toleranță" fața de tortura, tratament inuman, degradant, rele tratamente.

2. Includerea în Fișa de post a medicilor și lucrătorilor medicali angajați în sistemul penitenciar a obligației de raportare a leziunilor corporale a deținuților și cazurilor de aplicare a relelor tratamente direct procurorului din procuratura teritorială responsabil pentru investigarea acestor dosare.

3. Informarea lucrătorilor medical și prezentarea datelor de contract al procurorului responsabil pentru investigarea relelor tratamente.

Administrației Naționale a Penitenciarelor

1. Transmiterea mesajului clar "zero toleranță" fața de aplicarea relelor tratamente de către colaboratorii instituțiilor penitenciare.

2. Sublinierea necesității unei intervenții prompte, în cazul aplicării violenței de către codeținuți.

Referințe bibliografice:

1. Cauza Corsacov c. Moldovei cererea nr. 18944/02, Hotărâre din 4 aprilie 2006 definitivă din 04/07/2006 Online: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-112617 (Accesat la: 03.09.2023)
2. Cauza Boicenco c. Moldovei cererea nr. 41088/05, Hotărâre din 11 iulie 2006 definitivă din 11/10/2006 Online: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-112613 (Accesat la: 03.09.2023)
3. Cauza Pruneanu c. Moldovei cererea nr. 6888/03, Hotărâre din 16 ianuarie 2007 definitivă din 23/05/2007 Online: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-112782 (Accesat la: 03.09.2023)
4. Cauza Colibaba c. Moldovei cererea nr. 29089/06 hotărâre din 23 octombrie 2007 definitivă din 23/01//2008 Online: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-112774 (Accesat la: 03.09.2023)
5. Cauza Victor Savițchi c. Moldovei cererea nr. 81/04, hotărâre din 17 iunie 2008 definitivă din 17/09/2008 Online: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-112915 (Accesat la: 03.09.2023)
6. Cauza Levința c. Moldovei cererea nr. 17332/03 hotărâre din 16 decembrie 2008 definitivă din 16/03/2009 Online: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-112868 (Accesat la: 03.09.2023)
7. Cauza Breabin c. Moldovei cererea nr. 12544/08 hotărâre din 7 aprilie 2009

definitivă din 07/07/2009 Online: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-112690 (Accesat la: 03.09.2023)
8. Cauza Gurgurov c. Moldovei cererea nr. 7045/08 hotărâre din 16 iunie 2009 definitivă din 16/09/2009 Online: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-112702 (Accesat la: 03.09.2023)
9. Cauza Buzilov c. Moldovei cererea nr. 28653/05 hotărâre din 23 iunie 2009 definitivă din 23/09/2009 Online: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-127788 (Accesat la: 03.09.2023)
10. Cauza Parnov c. Moldovei cererea nr. 35208/06 hotărâre din 13 iulie 2010 definitivă din 13 septembrie 2010 Online: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-144501 (Accesat la: 03.09.2023)
11. Cauza I.D. c. Moldovei cererea nr. 47203/06 hotărâre din 30 noiembrie 2010 definitivă din 11/04/2011 Online: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-144479 (Accesat la: 03.09.2023)
12. Cauza Bisir și Tulus c. Moldovei cererea nr. 42973/05 hotărâre din 17 mai 2011 Online: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-124094 (Accesat la: 03.09.2023)
13. Cauza Ipate c. Moldovei cererea nr. 23750/07 hotărâre din 21 iunie 2011 Online: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-124081 (Accesat la: 03.09.2023)
14. Cauza Taraburca c. Moldovei cererea nr. 18919/10 hotărâre din 6 decembrie 2011 Online: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-124038 (Accesat la: 03.09.2023)
15. Cauza Pascari c. Moldovei cererea nr. 53710/09 hotărâre din 20 decembrie 2011 Online: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-124091 (Accesat la: 03.09.2023)
16. Cauza Sochichiu c. Moldovei cererea nr. 28698/09 hotărâre din 15 mai 2012 Online: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-124576 (Accesat la: 03.09.2023)
17. Cauza Struc c. Republicii Moldova cererea nr. 40131/09 hotărâre din 4 decembrie 2012 Online: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-124604 (Accesat la: 03.09.2023)
18. Cauza Ipati c. Republicii Moldova cererea nr. 55408/07 hotărâre din 5 februarie 2013 Online: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-145946 (Accesat la: 03.09.2023)
19. Cauza Iurcu c. Republicii Moldova cererea nr. 33759/10 hotărâre din 9 April 2013 definitivă 9 Iulie 2013 Online: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-127827 (Accesat la: 03.09.2023)
20. Cauza Gorea c. Republicii Moldova cererea nr. 6343/11 hotărâre din 23 iulie 2013 Online: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-145945 (Accesat la: 03.09.2023)
21. Cauza Buhaniuc c. Republicii Moldova cererea nr. 56074/10 hotărâre din 28

ianuarie 2014 Online: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-154883 (Accesat la: 03.09.2023)
22. Cauza Ciorap c. Republicii Moldova (Nr. 4) cererea nr. 14092/06 hotărâre din 8 iulie 2014 Online: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-154894 (Accesat la: 03.09.2023)
23. Cauza Bulgaru c. Republicii Moldova cererea nr. 35840/09 hotărâre din 30 septembrie 2014 definitivă din 30/12/2014 Online: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-146566 (Accesat la: 03.09.2023)
24. Cauza Doroseva c. Republicii Moldova cererea nr. 39553/12 hotărâre definitivă din 28/07/2015 Online: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-157606 (Accesat la: 03.09.2023)
25. Cauza Morgoci c. Republicii Moldova cererea nr. 13421/06 hotărâre din 12 ianuarie 2016, definitivă din 12.04.2016 Online: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-159804 (Accesat la: 03.09.2023)
26. Cauza Cazanbaev c. Republica Moldova cererea nr. 32510/09 hotărâre din 19 ianuarie 2016 Online: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-165508 (Accesat la: 03.09.2023)
27. Cauza Caracet c. Republica Moldova cererea nr. 16031/10 hotărâre din 16 februarie 2016 Online: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-165510 (Accesat la: 03.09.2023)
28. Cauza Ciorap c. Republica Moldova (Nr. 5) cererea nr. 7232/07 hotărâre din 15 martie 2016 Online: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-168547 (Accesat la: 03.09.2023)
29. Cauza Prepelița c. Republicii Moldova cerere nr. 50799/14 din 23 iunie 2014, decizie din 3 decembrie 2019, Online: PREPELIŢA v. THE REPUBLIC OF MOLDOVA (coe.int) (Accesat la: 01.09.2023)
30. Cauza Cantaragiu c. Republicii Moldova Cantaragiu c. Republicii Moldova cerere nr. ***13013/11*** din 15 februarie 2011 decizie 24 martie 2020 § 5-12 Online: https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-201865 (Accesat la: 01.09.2023)
31. Case of Mîţu V. The Republic of Moldova *(Application no.* 23524/14*) 30 June 2020* final 30/09/2020 Online: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-203304 (Accesat la: 29.12.2021)
32. Cauza D. c. Republicii Moldova cerere nr. 25397/09 hotărâre din 8 decembrie 2020 Online: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-206345 (Accesat la: 01.09.2023)
33. Case of Trocin v. The Republic of Moldova Application no. 23847/19 on 12 April 2019 16 March 2021 Final 16/06/2021 Online: https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-208595 (Accesat la: 01.09.2023)
34. Cauza Maier c. Republicii Moldova cerere nr. 7816/13 hotărâre din 13 iulie 2021 Online: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-211024 (Accesat la: 01.09.2023)

35. Cauza Armeanu și Vacarciuc c. Republicii Moldova cerere nr. 47861/12 hotărâre din 30 noiembrie 2021 Online: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-213705 (Accesat la: 01.09.2023)
36. Case of Mătăsaru v. The Republic Of Moldova (Application no. 20253/09) Judgment 1 February 2022 the application (no. 20253/09) on 20 April 2009 Online: https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-215342 (Accesat la: 29.12.2021)
37. Case of Cretu v. The Republic of Moldova (Application no. 24737/15) Judgment 1 February 2022 no. 24737/15 7 May 2015 Online: https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-215337 (Accesat la: 01.09.2023)
38. Cauza Canuda c. Republicii Moldova cerere nr. 4670/16 hotărârea din 17 mai 2022 Online: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-217253 (Accesat la: 03.09.2023)
39. Cauza Straisteanu și Agachi c. Republicii Moldova cerere nr. 9204/08 hotărârea din 1 februarie 2022 Online: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-215341 (Accesat la: 03.09.2023)
40. ХОРЕВ А. В. (2015). Международно-правовые стандарты защиты права на жизнь. Наука. Общество. Государство, 3 (4), 42-52. Online: https://cyberleninka.ru/article/n/mezhdunarodno-pravovye-standarty-zaschity-prava-na-zhizn (Accesat la 15.07.2022)
41. SLUSARENCO, S., POZNEACOVA V. Dreptul la viață: dimensiunea normativă și limitele în timp: Monografie Chișinău: S. n., 2022 (Centrul Editorial-Poligrafic al USM). – 307 p. 104-105 Bibliogr.: p. 274-306 (343 tit.). – 50 ex. ISBN 978-9975-159-93-7. [342.761+343.4]:341.231.14 S 63
42. POALELUNGI M. Teză de doctor habilitat în drept "Obligaţiile pozitive şi negative ale statului prin prisma convenţiei europene pentru apărarea drepturilor omului şi a libertăţilor fundamentale" C.Z.U.: 341.231.14 (043.3) CHIŞINĂU, 2015, p. 191
43. Case of McCANN v. The United Kingdom *(Application no. 19009/04)* Judgment 13 May 2008 Final 13/08/2008 §148 Online: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-86233 (Accesat la: 29.12.2021)
44. DUTERTRE G., Extraits clés de jurisprudence de la Cour européenne des Droit de l'Homme, Editions du Conseil de l'Europe, Strasbourg, 2003, p.50
45. COMAN, V. L. (2011). Principalele drepturi civile şi politice reglementate de Convenţia Europeană A Drepturilor Omului. EIRP Proceedings, 2. Online: https://proceedings.univ-danubius.ro/index.php/eirp/article/viewFile/900/820 (Accesat la: 01.09.2023)
46. Cauza Eduard Popa c. Republicii Moldova cerere 17008/07 decizia din 12 februarie 2013 definitivă din 12/05/2013 Online: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-116408 (Accesat la: 07.09.2023)